

SZELEKCIÓ, DEFENZIVITÁS, POZICIONALITÁS.

Az elit, mint nehezen elérhető társadalmi csoport
kutatásának módszertani problémáiról*

Kristóf Luca

(MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont)

A tanulmány beérkezett: 2019. 02. 19., opponálás: 2019. 02. 26. – 03. 28., véglegesítés: 2019. 04. 23.

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány az elit mint nehezen elérhető társadalmi csoport kérdőíves és interjú kutatásának módszertani kihívásait mutatja be egy, a magyar kulturális elitről szóló esettanulmányon keresztül. A szakirodalom és az esettanulmány alapján fő kihívásként a mintavétel, a nemválaszolás és az interjúszituáció problémáit azonosítja a tanulmány. Bemutatja a célcsoport operacionalizálásából, az elit defenzivitásából és a megosztott elitben való kutatói pozicionalitásból adódó nehézségeket, amelyek jelentősen befolyásolják a kutatási eredményeket. A tanulmányban tárgyalt nem valószínűségi mintavételi technikák, az alanyok közreműködésre bírásának különböző módszerei, valamint a kérdezőnek az alannyal szembeni kutatói pozíciójára való reflektálás más nehezen elérhető csoportok kutatásói számára is hasznosítható. A populáción belül relatíve kis létszámú és nehezen válaszadásra bírható csoport kutatása ugyanakkor egy hasonló volumenű átlagos kutatáshoz képest nagyobb idő- és költségfordítást igényel.

Kulcsszavak: elitkutatás ■ módszertan ■ survey ■ interjú ■ nehezen elérhető csoport

Az elitkutatás módszertani problémáiról több évtizedes (főként politikatudományi) nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre. A kutatók mindig is küzdöttek azzal a kihívással, amit ennek a speciális, nehezen elérhető társadalmi csoportnak a vizsgálata jelent. Az elit tagjait ugyanis nehéz elérni, nehéz rávenni a kutatásban való részvételre és bizonyos értelemben nehéz velük interjúzni. Mint minden társadalomtudományos kutatás, az elit kutatása is a társadalmi és hatalmi struktúrákba ágyazódva zajlik. A fizikai és társadalmi távolság leküzdése, kutató és kutatott egymáshoz való viszonya azonban az elitkutatásban speciális problémákat vet fel és speciális reflexiót igényel. Ez az írás arra tesz kísérletet, hogy egy konkrét kutatás tanulságain keresztül tekintse át és helyezze el a magyar társadalomkutatás kontextusában ezeket a szak-

* A tanulmány az NKFIH FK 124042: *Cirkuláció és disszenzus a magyar kulturális elitben* című kutatási projekt keretében készült. A szerző köszönetet mond a segítségért Názer Annának, valamint a Politikatudományi Szemle anonim bírálóinak.

irodalom által tárgyalt problémákat. Célja, hogy bemutassa, hogyan juthatunk minél inkább érvényes és megbízható kutatási eredményekhez ezen a fontos kutatási területen, továbbá mit hasznosíthatunk az elitkutatások tapasztalataiból más nehezen elérhető társadalmi csoportok kutatásában.

A tanulmány a következőképpen épül fel: az első fejezet rövid áttekintést ad az elitkutatások különböző fajtáiról, tárgyalva az elit fogalmát és a kutatásában leggyakrabban alkalmazott módszereket. A második, harmadik és negyedik fejezet a survey és interjú módszerű elitkutatás három legnagyobb módszertani kihívását, sorrendben a mintavétel, a nemválaszolás és az interjúszituáció problémáit mutatja be a magyar kulturális elit esettanulmányán keresztül. Végül a konklúzió megkísérli levonni a nehezen megközelíthető társadalmi csoportok kutatásában általánosítható tanulságokat.

1. MIRŐL BESZÉLÜNK, AMIKOR ELITKUTATÁSRÓL BESZÉLÜNK?

Az elit fogalmának definíciói

Az elit fogalmának társadalomtudományos definíciói általában tartalmazznak egy közös, a klasszikus és az újabb elitelméletekből (Pareto, 1942; Mosca, 1959; Putnam, 1976; Higley–Moore, 1981) levezetett elemet: a hatalom elemét. Az elit tagjait mint hatalmi pozíciók elfoglalóit vagy a hatalom közelségében levő személyeket határozzák meg (Lilleker, 2003; Mikecz, 2012). A talán leginkább bevett definíció szerint, melyet kutatásaim során én magam is használok, az elit tagjai azok, akik rendszeresen és hosszabb időn át részt vesznek olyan döntések meghozatalában, amelyek az egész társadalomra kihatással vannak (Moyser–Wagstaffe, 1987; Best–Higley, 2010). Képességüket arra, hogy befolyást gyakoroljanak networkjük, társadalmi tőkéjük, vagy a társadalmi struktúrákban betöltött stratégiai pozíciójuk segítségével érik el (Harvey, 2010).¹ Az elit hálózatai nem homogének, ezért bevett, hogy többes számban, elittekként emlegetjük a különböző csoportjaikat (Woods, 1998). Az elit definíciójának operacionalizását különböző kutatások különféleképpen végzik el, a legegyszerűbb esetben pozíciójuk alapján vonják be a kutatásba az alanyok szűkebb vagy bővebb körét, sokszor azonban a pozicionális mintát kiegészítik reputációs, döntéshozatali vagy relációs megfontolások alapján (melyekről lentebb bővebben lesz szó) (Hoffmann–Lange, 2017).

Az elitkutatások módszertana

Az elitkutatások mind tematikájukat, mind módszertanukat tekintve éppoly változatos képet mutatnak, mint bármely más empirikus társadalomtudományos kutatás. Egyrészt a kvantitatív, számítógépes módszertanok (CSS) fejlő-

désével egyre nagyobb teret nyer a nem kutatási céllal létrehozott adatok (organikus vagy big data)² elemzése, másrészt a kvalitatív vagy kvantitatív dokumentum-, illetve szövegelemzés.³ A hálózatelemzési megközelítést használók is többnyire nyilvánosan elérhető adatokból dolgoznak.⁴

Ezekben a módszerekben az a közös, hogy használatukhoz nem szükséges az elit tagjait *elérni* – többek között ezért is elterjedt a használatuk. Természetesen azonban az elitkutatás területe is tele van olyan kérdésekkel, amelyek megválaszolásához szükség van a kutatott csoport tagjaitól kapott információkra (is), például ez elit attitűdjei kapcsán. A kutató tehát sokszor „kénytelen” terepre menni, és olyan módszereket alkalmazni, mint az interjú, a kérdőív vagy esetleg a résztvevő megfigyelés (Rodríguez-Teruel–Dalo, 2017) – bár az elitkutatásokban, érthető okokból, ez utóbbi igen ritkán megvalósítható (néhány a mégis létező kutatások közül: Fenno, 2002; Abbink–Salverda, 2012). A kérdőíves vagy interjúk kutatásoknak megvan az az előnye a nem kutatási céllal létrehozott adatok vizsgálatával szemben, hogy ez utóbbiaknál a kutató nagyobb kontrollal bír (Rodríguez-Teruel–Dalo, 2017), ugyanakkor a terepmódszerek használatakor számos problémába ütközhetünk.

A terepkutatás szempontjából az elit a nehezen elérhető (*hard-to-reach*) társadalmi csoportok közé tartozik. Az ilyen csoportokat a populáción belüli relatíve alacsony arány és a rejtőzködés egyszerre jellemzi (Balogh–Simon, é. n.). A kutatást ezekben az esetekben több probléma is nehezíti: az alacsony létszám miatt a teljes populációból kiinduló mintavétel igen drága lenne; ugyanakkor nem áll rendelkezésre mintavételi keret vagy olyan lista, amely a csoport tagjait torzítatlanul tartalmazza, ami nagyban megnehezíti a valószínűségi mintavétel használatát. A csoporthoz tartozó egyéneket nehéz beazonosítani; továbbá különböző okokból nem kívánnak részt venni a kutatásban, ami növeli a válaszmegtagadást (Marpsat–Razafindratsima, 2010). A nehezen elérhető populációk szakirodalma ugyan főleg hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal (például hajléktalanokkal, droghasználókkal) foglalkozik, akik sokszor tevékenységük illegális jellege miatt sem kívánnak részt venni egy kutatásban, ugyanakkor megemlíti a nagyon nagy jövedelemmel rendelkezőket is, mint olyanokat, akik szintén nem szeretik, ha kívülről bárki az ügyeikbe avatkozik, így szintén rejtőzködő populációnak minősülnek (Marpsat–Razafindratsima, 2010; Shaghghi–Bhopal–Sheikh, 2011).

A nemzetközi kutatási gyakorlatban leginkább a reprezentatív (parlamentari) eliteket szokták survey segítségével vizsgálni, hiszen ez egy olyan elitcsoport, amely társadalmanként jól összehasonlítható (Best–Lengyel–Verzichelli, 2012). Az elitkutatásokban gyakrabban alkalmazott módszer azonban a félig strukturált interjú. Ennek választása az általános módszertani megfontolásokon (Kvale, 1996) kívül több szempontból is adódik az elit kutatásakor, hiszen sokszor – például egy politikai döntéshozatali kutatásánál (Tansey, 2009) – a releváns populáció nem is akkora méretű, hogy statisztikai elemzésre alkalmas

mintanagyságot érjünk el egy survey segítségével. A szakirodalomban az elit-tagok maguk is a nyitott végű kérdéseket, a beszélgetős interjúhelyzetet preferálják, amely gondolataik kifejtésének nagyobb teret ad, mint a sztenderdizált kérdőív (Aberbach–Rockman, 2002; Harvey, 2010). Az elitkutatás módszertanának irodalma ennek megfelelően leginkább kvalitatív fókuszú, az interjúzáshoz ad tanácsokat, illetve olyan mintavételi problémákkal foglalkozik, amelyek mind az interjús, mind a survey típusú kutatások során felmerülhetnek.

Áttekintő módszertani cikkükben Rodrígez–Teruel és Daloz amellet érvel, hogy a kvalitatív és a kvantitatív módszerek kiválóan kiegészítik egymást az elitkutatás területén (is), így ajánlatos a *mixed methods* módszerét alkalmazni (Rodríguez–Teruel–Daloz, 2017). Saját, itt esettanulmányként bemutatni kívánt kutatásom⁵ is mixed methods módszerű, azaz kvantitatív (survey) és kvalitatív (félig strukturált interjú) módszert kombinál, ezáltal kiválóan alkalmas arra, hogy „állatorvosi ló”-ként illusztrálja a szakirodalomban leírt módszertani dilemmákat. Kiindulópontom – mely evidenciának tűnhet, de talán mégis érdemes hangsúlyozni – a kutatás érvényességére (azaz az arról való megbizonyosodásra, hogy valóban a vizsgált tárgyat célozza-e), illetve *megbízhatóságára* (azaz a kutatás megismétlése esetén hasonló eredményre jutunk) való törekvés. E két kritérium megközelítésének legfontosabb (habár nem az egyetlen) összetevője a *teljes hiba* csökkentése. Végző soron minden, az alábbiakban bemutatott módszertani probléma megoldási kísérlete (vagy jobb híján legalább tudatosítása) erre a célra irányul.

Stoop és szerzőtársai a teljes hiba lehetséges összetevőit (amelyet a vizsgált populáció valamint a minta releváns jellegzetességei közötti eltérésként definiálnak), a következőképpen osztályozzák (Stoop et al., 2010):

1. táblázat. A teljes hiba (a táblázatban félkövérrel jelölve az elitkutatás szempontjából különösen problémás hibatípusok)

Teljes hiba						
Mintavételi hiba			Nem mintavételi hiba			
Becslési hiba	Szelekciós hiba	Nem megfigyelési hiba		Megfigyelési hiba		
		Nemválaszolás		Hiányos lefedettség	Mérési hiba	Feldolgozási hiba
						Túlzott lefedettség
		Egység-nem-válaszolás	Tétel-nem-válaszolás			

Forrás: (Stoop et al., 2010)

Az elitkutatásokra nem mindegyik fajta hiba jellemző egyforma mértékben. A mintavételi hibák közül a szakirodalom és a saját tapasztalatom alapján egy-

aránt a szelekciós torzítás jelenti a nagyobb problémát. A nem mintavételi hibák közül egyértelműen kiemelkedik a nemválaszolás problémája. Ez a két hibaforrás a kvantitatív és a kvalitatív adatgyűjtést egyformán érintheti. A konkrét interjúhelyeztetel kapcsolatos (azaz megfigyelési), a szakirodalomban elemzett módszertani problémák inkább a félig strukturált interjú esetében merülnek fel. Az alábbiakban ezért a problémákat három nagyobb témába (mintavétel, nemválaszolás és az interjúszituáció problémái) osztva elemzem. A vizsgált eset egy 2018-ban felvett 458 fős, face-to-face, CAPI-kérdezéssel felvett survey a magyar kulturális elit körében, amelyet kiegészít 20, félig strukturált interjú az irodalmi elittel.

2. A MINTAVÉTEL PROBLÉMÁJA

Kutatásunk kezdetén – mielőtt a kvantitatív vagy kvalitatív vizsgálat céljára mintát vennénk, bármilyen típusú mintavételt alkalmazunk kutatásunkban – első sorban azt kell meghatároznunk, hogy kiből áll az alapsokaság, amelyből a mintát vesszük, azaz operacionalizálnunk kell az általunk használt elitdefiníciót.

Az elitkutatások egy jó része *pozicionális* definíciót használ. Ekkor első lépésben el kell dönteni, mekkora legyen a vizsgálat elemszáma, majd, hogy az elit mely szektorait vesszük figyelembe mint alapsokaságot, végül azonosítanunk kell a szektorok legfontosabb intézményeit és azok vezetőit (Hoffmann-Lange, 2017). Igaz, hogy ez az elit definíciója nem veszi figyelembe sem azt, hogy a hatalom és a befolyás soha nem korrelál tökéletesen a pozícióval, sem pedig az informális pozíciókat (pl. jó kapcsolatok fontos aktorokkal, jól informáltság, jó alkupozíció). Viszont a definíció nagy előnye, hogy magas a megbízhatósága és történetileg, tehát múltbeli elitek vizsgálatához is alkalmazható.

Politikai elitkutatások gyakran használják a *döntéshozatali* (*decisional*) definíciót is, amikor a mintát az alapján veszik, hogy résztvevő megfigyelés, jegyzőkönyvek, médiatudósítások vagy interjúk segítségével megállapítják, kik vesznek részt egy adott politikai döntésben (id. mű). Ilyenkor előre ki kell jelölni a vizsgálni kívánt döntési területet – mivel az összes döntéshozatali arénát nem lehet egyszerre vizsgálni, a döntéshozatali mintavétel szűkebb fókuszú lesz, mint a pozicionális.

Végül, a *reputációs* elitdefiníció esetében szakértők (sok esetben maguk is elittagok) rangsorolják, hogy az adott területen kik számítanak az elit tagjainak (id. mű). A döntéshozatali definícióhoz hasonlóan ezt a módszert sem lehet össznemzeti szinten használni, csak egy adott területen, ugyanakkor remekül alkalmas rá, hogy kiegészítse a pozicionális elitdefiníciót.⁶

A mintavétel típusának kiválasztásáról a kutatók általában a kutatási kérdések és a rendelkezésre álló erőforrások együttes figyelembevételével döntenek. A szelekciós torzítást, azaz, hogy a mintába kiválasztott alanyok nem jól reprezentálják az alapsokaság releváns jellemzőit, nagyban csökkenti a *való-*

színűségi mintavétel, amelynek lényege, hogy a vizsgálni szándékozott populációból minden egyének egyenlő esélye legyen a mintába kerülni. Ez a fajta mintavétel királyi útnak számít a reprezentativitás szempontjából, s a leginkább robusztus módszer, ami a kutatás megbízhatóságát biztosítja (Petkov–Kaoullas, 2016). Fentebb azonban láttuk, hogy a nehezen elérhető társadalmi csoportok esetében ez a legtöbbször nem kivitelezhető. E csoportok esetében a mintavételek speciális fajtáit használják, mint például az RDS (*respondent driven sampling*), a *time-location sampling*, vagy a *capture-recapture* módszer – ezek áttekintéséről bővebben lásd (Bonevski et al., 2014). Ezek többnyire a hátrányos társadalmi csoportok kutatásba való rekrutálásában hasznosak: az RDE esetében például fizetnek a kérdezettnek, hogy további alanyokat toborozzon, a *time-location* módszer pedig közterületek többszöri felkeresésén alapul. Minden nehezen elérhető csoport, így az elit esetén is használatos viszont a *hólabdás* mintavétel, ami a kutatási téma szempontjából releváns néhány interjúalany kiválasztásán alapul, akik aztán további, szerintük releváns interjúalanyokat javasolnak, mindaddig, amíg a minta el nem éri a kutató által előzetesen meghatározott mintanagyságot, vagy az alanyok által említett nevek ismétlődni nem kezdenek. Ez a technika két előnnyel is szolgál: egyrészt megkönnyíti a potenciális alanyok elérését és a kutatásba való bevonását a „beajánlásokon” keresztül (Goldstein, 2002), másrészt egy olyan populáció esetében, ahol a csoporttagság nem pozíción, hanem puhább kritériumokon, például az elit esetében reputáción alapul, nagy segítséget jelent a kutatónak, ha magukkal a csoporttagokkal együtt határozhatja meg a kutatásba bevontak körét, ugyanakkor viszont a felajánlott további alanyok közötti válogatási szempontok érvényesítésével továbbra is kontrollálni tudja, hogy a kutatási téma szempontjából releváns maradjon az interjúalanyok kiválasztása (Tansey, 2009). Előnyei mellett a hólabdás technika hátránya a potenciális egyoldalúság: az interjúalanyok hajlamosak saját magukhoz hasonló, saját köreikhez tartozó újabb alanyokat javasolni, ami könnyen a kutatási eredmények torzításához vezethet (hasonlósági torzítás) (Harvey, 2010), ezért fontos, hogy a hólabdát elindító szereplők köre a kutatási cél szempontjából megfelelően diverz legyen.

A mintavételi hiba két fajtája, a becslési és a szelekciós hiba közül a nehezen elérhető csoportok kutatásában főként az utóbbi problémás. A szelekciós hibát a minta súlyozásával lehet kiküszöbölni, ez azonban értelemszerűen csak akkor lehetséges, ha ismerjük a súlyozandó változóknak az alapsokaságbeli eloszlását, tehát például egy szokásos, „országos reprezentatív minta” esetében. Az elit populációról azonban a legritkább esetben rendelkezünk ilyen statisztikai adatokkal, így a súlyozás nem lehetséges. A becslési hiba ezzel szemben, ami a populáció és a minta mérete közötti eltérésből adódik, kisebb problémát jelent, mert még abban az esetben is, ha kisebb a mintanagyság, mint egy lakossági felmérésnél, ezt ellensúlyozza, hogy maga az elit alapsokaság viszont jóval kisebb – operacionalizált definíciótól függően pár 100-tól pár 1000 főig terjed.

Kulturális elitkutatásunk esetében az egyik első kihívást az alapsokaság meghatározása jelentette. Egy több évtizede zajló kutatási folyam 2018-as hullámáról van szó, amelyben először 1993-ban operacionalizálták a kulturális elitet (Szelényi–Szelényi–Kovách, 1995). Ekkor két kiválasztási kritériumot használtak: kulturális vezető pozíció, illetve állami díjak birtoklása. 2001-ben, a kutatás második hullámában ez kiegészült egy „piaci elit” szegmenssel, amit könnyűzenészek és könyveladási sikerlisták helyezettjei alkottak, valamint egy hólabdás almintával, az úgynevezett reputációs elittel. Ez utóbbiak a többi alminta megkérdezése alapján, mint általuk legnagyobb tekintélyűnek tartott elittagok kerültek a mintába. 2009-ben a 2001-es mintavétel ismétlődött, 2018-ban pedig reflektálva a kulturális élet változásaira új alminta kategóriaként bevettük a Magyar Művészeti Akadémiát (MMA) és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (SZIMA) is bekerült a mintába. Látható tehát, hogy a kutatás során maga a kulturális elit definíciója is bővült, illetve komplexebbé vált, ennek következtében a mintavétel is szofisztikálódott. Ugyanakkor mindig törekedtünk arra is, hogy megmaradjon a kutatás különböző hullámai adatainak összehasonlíthatósága, így maradt a pozicionális és reputációs kritériumot kombináló elitdefiníció.

A kulturális szféra legfontosabb intézményeit és azok vezetőit tartalmazza az MTI által kiadott *Magyar Közélet Kézikönyve* (online adatbázis). A kulturális díjak birtokosainak alapsokasága is megtalálható az interneten (Wikipédia). A különböző kategóriákból az előzetesen meghatározott arányok szerint – amelyeket úgy határoztunk meg, hogy egybevágnak a 2001-es és 2009-es felvételek arányaival – véletlen mintát vettünk.

2. táblázat. A 2018-as kulturális elitminta almintái (zárójelben, hogy melyik hullámtól kezdve szerepel ez az alkategória a mintákban)

Díjazottak (Kossuth-díj, Széchenyi-díj, etc.) (1993-tól)	145
Egyetemek vezetői (1993-tól)	14
Napilapok vezetői (1993-tól)	8
Heti és havilapok vezetői (1993-tól)	46
Tájékoztatási intézmények vezetői (1993-tól)	22
Tudományos és kulturális intézmények vezetői (1993-tól)	42
MTA tagok (1993-tól)	42
Könnyűzenészek (Fonogram-díj) (2001-től)	20
Bestseller szerzők (2001-től)	20
Reputációs elit (2001-től)	45
MMA-tagok (2018-tól)	21
SZIMA-tagok (2018-tól)	21
Összes	450

A kutatás kvalitatív részében az irodalmi élet elitjét (20 fő) vizsgáltuk. A pozícióalapú kiválasztás e populáció esetében szóba sem jöhetett. Első interjúalanyaink esetében saját laikus tudásunkat vettük alapul arról, hogy az illető „híres, kortárs magyar író-e”. Mint a kutatás során kiderült, a laikus közönség, amelynek mi, kutatók is részei vagyunk, az elit prózát író tagjait sokkal jobban ismeri, mint a csak, vagy elsősorban költészettel foglalkozókat, kiinduló listánkon így a prózaírók felülreprezentáltak voltak. A szépirodalmi mezőben ugyanakkor, mint kiderült, reputációjuk szerint a költők a prózaírókkal azonos súlyt, szerepet foglalnak el – természetesen a két csoport között átfedések is vannak, az elit e két műfaj szerint sem hálózatait, sem egyéb jellemzőit tekintve nem különül el. A kiinduló lista műfaji torzítását a hólabdás eljárásban sikerült korrigálnunk. A kortárs magyar irodalmi elit meglepően kicsinek bizonyult: 20 interjúnkkal az említett nevek gyakoriságán alapuló becsléseink szerint a reputációs elit mintegy felét be tudtuk vonni a kutatásba.

A kutatás egyik fókuszja az irodalmi székértáborok voltak, így a hasonlósági torzítást ebben a dimenzióban mindenképpen kezelniünk kellett valahogy, ez azonban nem bizonyult maradéktalanul sikeresnek. A kiinduló interjúszettben igyekeztünk az irodalmi élet fontos intézményeit (Írószövetség, Szépirók Társasága, SZIMA és MMA irodalmi tagozatai) reprezentálni, azonban a részvételi hajlandóság egyenetlen volt: nehezebb volt, bár végül sikerült néhány olyan író bevonni, akik valamilyen módon a kormányzati kötődéssel azonosított szervezetekben (MMA, KMTG) tevékenykednek. A hólabda továbbgördítésekor nem volt jellegzetes különbség a reputációs ajánlásokban aszerint, hogy milyen szervezeti kötődéssel rendelkeztek az alanyok, mégsem zárhatjuk ki teljesen ebben a kérdésben a szelekciós torzítást.

3. A NEMVÁLASZOLÁS PROBLÉMÁJA

A nehezen elérhető csoportok kutatásának legnagyobb nehézsége talán a mintába beválasztott egyének elérése, és közreműködésre való rábírása. A korábbi 1. táblázat kategóriái szerint tehát a nem mintavételi és nem megfigyelési hibán belül a nemválaszolás, és különösen az egység-nemválaszolás (unit non-response) problémás, azaz, amikor a megfigyelés egysége (az egyén) nem elérhető.⁷ Az egység-nemválaszolás két fajta problémából adódik össze: az első esetben el sem tudjuk érni a kiválasztott csoporttagot, a másodikban elérjük, de megtagadja a válaszadást. Mindkét fajta probléma azt eredményezheti, hogy torzul a mintánk, és mindkettőnek vannak speciális nehézségei az elit körében. A nemválaszolás szinte soha nem véletlenszerű, azok az elittagok, akiket nem tudunk megközelíteni, releváns jellemzőikben szisztematikusan különböznek azoktól, akiket igen. Nagyon ritka azonban az olyan kutatás, amikor pontosan tisztában vagyunk azzal, hogy miben áll ez a szisztematikus külön-

ség (Goldstein, 2002). Egy ilyen esetben Montgomery és szerzőtársai nyilvános adatbázis alapján le tudták ellenőrizni, hogy az amerikai elnökjelölti kampányokhoz adakozók közül kik azok, akik válaszoltak a levélben elküldött kutatási kérdéseikre: nem meglepő módon a nagy összeggel, korai időpontban adakozók (tehát azok, akik lehetővé tették, hogy az elnökjelölt kampánya egyáltalán elinduljon, egyfajta adakozói elit) szisztematikusan nem válaszoltak (Montgomery et al., 2008). A szisztematikus nemválaszolás természetesen mindenfajta survey kutatásban problémát okoz (Stoop et al., 2010), az elitek esetében azonban olykor olyan méreteket ölt, ami már az egész kutatás kivitelezését ellehetetleníti.

A nem elérhető válaszadó

A nemválaszolás egyik összetevője tehát az elit elérésének nehézsége. Pozicionális mintavétel esetén kisebb a probléma, mert ott mindenképpen van egy, valamilyen intézményhez kötődő hivatali út, amit (ha nem sikerül kikerülni) meg lehet próbálni végigjárni. Az elit azonban többféle módon is igyekszik szeparálni magát a társadalom többi részétől (Mikecz, 2012). Az elittagokat igen gyakran veszik körül kapuőrök (Marland–Esselment, 2018): pozícióban lévő személy esetében titkárság, asszisztens, de például híres művészek esetében is menedzser, vagy esetleg egy családtag segít az elittag napirendjének megszervezésében. Először tehát őt kell meggyőzni, hogy a kérdezőt az elittaghoz odaengedje. Az, hogy a kutatók mennyire lehetnek erőszakosak a kapcsolatfelvétel során, meglehetősen kultúrafüggő: míg például az Egyesült Államokban udvariatlannak számít a „nyomulás”, addig egy kutatásban az orosz elit tagjait átlagban 15-20-szor is fel kellett hívni a sikeres interjúhoz, mert nem szerettek hosszú távra előre tervezni (Rivera–Kozyreva–Sarovskii, 2002). Vagy például, amíg Skandináviában egy asszisztens akár egy miniszter mobilszámát is kiadhatja a kutatónak, Franciaországban ez még egy kisvárosi polgármester esetében sem fordulhat elő (Rodríguez-Teruel–Daloiz, 2017).

Saját kutatásomban az a probléma is felmerült, hogy a kulturális díjaik vagy tekintélyük által kiválasztott személyek egyáltalán hol érhetőek el, hiszen szabadúszó művészekként sokszor nincs munkahelyük sem. Nehézséget jelentett az is, hogy a kulturális elit ilyen tagjai magas átlagéletkorukból adódóan sokszor nem használnak emailt. Amennyiben tehát az interneten elérhető nyilvános e-mail címek, telefonszámok, illetve a Közéleti Kézikönyv elérhetőségei nem működtek, további erőfeszítésekre volt szükség. Én, illetve a 450 fős survey adatfelvételét végző cég egyik vezetője, N. személyesen kapcsolatba léptünk azokkal a szakmai szervezetekkel, a segítségüket kérve, amelyeknek az elérni kívánt elittagok tagjai voltak. Ez, szervezettől függően hol működött, hol nem. Az ezek után is hiányzó elérhetőségeket pedig személyes kapcsolatháló útján

kellett megszerezni, aminek sikerében nagy szerepet játszott az adatfelvevő cég tulajdonosainak erős beágyazottsága a magyar kulturális elitbe. Ez – a kutatási design megalkotásakor egyébként előre nem látott körülmény – az egész adatfelvétel lebonyolítása során kulcsfontosságúnak bizonyult a nemválaszolási probléma kiküszöbölésében. Az adatfelvevő cég vezetői, N. és H. tehát felhasználták meglévő kapcsolataikat kulturális újságírókkal, rádiósokkal, hogy rajtuk keresztül szerezzék meg az ismert, a médiában gyakran meginterjúvolt kulturális szereplők kontaktjait. Ezenkívül saját személyes ismeretségi körükben hólabdákat indítottak a különböző kulturális szegmensekben (pl. képzőművészet, matematikusok), ahol egy-egy segítőkész ismerős akár minden mintába eső pályatársa elérhetőségét meg tudta adni. Az adatfelvétel befejező szakaszában, a reputációs elit lekérdezésekor N. beszámolója szerint az elérés már teljesen a személyes csatornákra szűkölt, ismeretségeken és interjúalanyok ismeretségein keresztül.

A kutatás kvalitatív részében, az irodalmi elitnél az elittagok elérése jóval egyszerűbbnek bizonyult. Megkönnyítette az a körülmény is, hogy az írók számára hovatovább a közösségi média bevett marketing és kommunikációs csatornává vált: hivatalos Facebook-oldalukon keresztül kommunikálnak olvasóikkal, így ott egy egyszerű chat-üzenettel könnyen elérhetők. Ennek hiányában emailt írtam, amire szinte mindenki válaszolt. A mintavétel hólabdás karaktere azt is lehetővé tette, hogy az interjúalanyoktól elkérjük pályatársaik emailcímét.

A válaszmegtagadás

Ha végül sikeresen elértük a nehezen megközelíthető csoportunk tagjait, akkor már „csak” meg kell győzni őket, hogy vegyenek részt a kutatásban, ami az egész kutatás során talán a legnehezebb feladat. Az elitek erre definíciószerűen nehezen rávehetők, saját fontosságuknak és hatalmuknak tudatában vannak (Cunningham-Sabot, 1999). Míg a (demokratikus) politikai elit fenntartani kívánt arculatához valamelyest azért hozzátartozik a nyitottság, a gazdasági elite ez egyáltalán nem jellemző (Rodríguez-Teruel-Daloz, 2017). Különösen nehezen bevonhatóak az elit elitjéhez, vagy másképpen az ultra-elithez tartozók (Zuckerman, 1995; Stephens, 2007), Ők azok, akik nemcsak, hogy a társadalom átlagához képest nagyobb hatalommal és befolyással bírnak, hanem még egy átlagos elittaghoz képest is – a politikai elit esetében ilyen lehet egy miniszter vagy más top vezető, a gazdasági elitnél a legnagyobb cégek, bankok vezetői, a kulturális elitnél pedig a legelismertebb, legnagyobb tekintélyű kulturális szereplők.

Egy elittag számos elfoglaltsága között nem prioritás a tudományos kutatás, ráadásul előfordul, hogy – az újságírókhoz hasonlóan – a tudományos ku-

tatókkal szemben is bizalmatlan, gyanakvó (Petkov–Kaoullas, 2016). Amerikai kutatók például azt tapasztalják, hogy a jobboldali politikai elitet nehezebb elérni, mert ők a médiáról és az akadémiai szféráról egyaránt negatív véleményekkel vannak (Marland, 2018). Oroszországban ezzel szemben időnként az okoz problémát, hogy a kutatókban az adatgyűjtésük miatt titkosszolgálatok embereit gyanítják (McEvoy, 2006). Az elit hozzáállása időben is változhat: az MTA kutatássorozatában 2001 és 2009 között növekedett meg nagymértékben az elutasítás a kulturális elit körében: míg korábban a kutatásból való kimaradás okozott sértettséget, a kétezres évek végére tömegessé vált a tiltakozás a megkereséssel kapcsolatban.⁸

Cunningham–Sabot (1999) találó kifejezéssel *defenzív eliteknek* nevezi az akadémiai kutatással szemben ellenséges elitcsoportokat. A politikai elit körében az elfoglaltság és a gyanakvás az inkumbens elit esetében adódik a leginkább össze. Náluk könnyebben elérhetőek a feltörekvő politikai erők vezetői (Csurgó–Kristóf–Légmán, 2012), vagy éppenséggel a bukott politikusok (Bányai–Légmán, 2011).

Fontos tehát, hogy a kutatónak sikerüljön eloszlatni az esetleges gyanakvást, és felkelteni a kutatás iránti érdeklődést. Ezt a célt szolgálja a megfelelő (intézményi) felkérőlevél, amely érthetően elmagyarázza a kutatás célját, és mindenképpen kitér az adatok kezelésére, az anonimitásra is (Goldstein, 2002). Ezen kívül már itt részletezni kell az interjú körülményeit (meddig tart, ki készíti, milyen típusú kérdéseket fog feltenni, a válaszokat hogyan rögzíti). A felkérőlevélnek igen sok információt kell tartalmaznia, a megfelelő rövideg érdekében nagyon tömören. Gyakori tanács, hogy magyarázzuk el azt is, miért érdeke az elittagnak válaszolni a kérdéseinkre. Ám éppen az anonimitás kritériuma az, amely az elittag számára esetleg vonzó PR-szemponthoz nem összeegyeztethető. Saját kutatásomban ezért inkább az elit tagjainak kötelességérzetére, illetve önértékre egyszerre igyekeztem apellálni:

„Kutatásunk számára nagyon fontos, hogy a kulturális elit különböző csoportjai kellően reprezentálva legyenek, ezt az összes adatfelvételi hullám során szigorú mintavételi szabályokkal biztosítjuk. Ezért különösen nagy segítség lenne számunkra, ha elvállalná a beszélgetést, hiszen ebben a speciális csoportban, ami a magyar kulturális elit, egyetlen válaszadónk sem helyettesíthető könnyen valaki mással.” (részlet a felkérőlevélből).

A sikeres interjúzáshoz azonban sokszor kevés az email-es vagy telefonos kapcsolatfelvétel és a gondosan megfogalmazott felkérőlevél. A szakirodalom (mint bármely más kutatási terep esetén) hangsúlyozza a terepen való jelenlét, a személyes kapcsolatépítés fontosságát (Goldstein, 2002).⁹ Ugyanakkor fontos az állandó reflexió arra, hogy a személyes ismeretség irányában tett adatgyűjtés torzíthatja a mintát. A személyes kapcsolatok kiépítése az elitkutatás esetében kifejezetten nehéz és időigényes. Petkov és Kaoullas javaslata szerint érdemes közvetítőt használni az elithez való bejutásban – egy olyan személyt,

aki bemutatja és hitelesíti a kutatót, és tisztában van a kutatás kontextusával (Petkov–Kaoullas, 2016).

A kutató hitelességének problémája, amely a gyanakvás leküzdésének kulcskérdése, más tekintetben is felmerül: a *pozicionalitás* kérdésével kapcsolódik össze. Ez a fogalom arra utal, hogy a kutató interjúalanyhoz viszonyított pozíciója befolyásolja a válaszadási hajlandóságot – és magukat a válaszokat is. Különösen erős ez a probléma megosztott társadalmakban (McEvoy, 2006). Ellenséges pozicionalitásról beszélhetünk, amikor két rivális elitcsoport közül a válaszadó a másikhoz tartozónak érzékeli a kutatót (Petkov–Kaoullas, 2016), amiből kialakulhat egy negatív hólabda, azaz az adott elitcsoport többi tagja is elérhetetlenné válik a kutatás számára. Így, bár általánosságban előny lehet a kutató akadémiai szférán kívüli ismertsége, mert reputációs erőforrásként szolgálhat, ugyanakkor a kutatások bekerülése a közéleti diskurzusba óhatatlanul állásfoglalásként hathat a potenciális interjúalanyok szemében. Összefoglalva, az elutasításoknak egyértelműen társadalmi-hatalmi kontextusa van, ráadásul ez a kontextus korántsem független magától a kutatási témától, így a nemválaszolás szisztematikus lesz.

Kutatássorozatunkban, az elutasításokra felkészülve már a korábbi hullámokban is háromszor akkora mintát vettünk, mint amennyit survey-nk végső elemszámaként (450) el szerettünk volna érni, így minden elittaghoz ugyanabból az almintából hozzá volt rendelve két pótelittag is. Az elutasítás összesen 236 főt tett ki, ennek eloszlása viszont a kulturális elit különböző almintáiban egyenetlen volt. Az adatfelvétel lezárulása után megpróbáltuk kielemezni azokat a dimenziókat, amelyek az elutasítási rátákat jellemezték. Az egyik azonosított jellemző a mintába való bekerülés módja volt. N. elmondása szerint a három nagy szakmai szervezet (MTA, MMA, SZIMA) tagjai eltérően álltak a kutatáshoz. Az MMA, mint a mintavétel leírásánál említettem, újonnan került a mintába annak köszönhetően, hogy a kulturális életben az utóbbi években a kormányzat támogatásával erős pozíciókra tett szert. Mint az a kutatás során is kiderült, az MMA több tagja is korábban mellőzöttnek érezte magát, így az elitkutatásban való részvételre való felkérést pozitívan értékelte. Az MTA- és SZIMA-tagok viszont jóval kevesebb érdeklődést tanúsítottak.

Az úgynevezett „piaci elit”, tehát a bestseller szerzők és a könnyűzenészek (akik egyébként is több szempontból „kilógnak” a kulturális elit többi tagja közül) szintén érdektelennek találták a kutatást. H. és N. személyes kapcsolatai is jóval kevésbé terjedtek ki rájuk, így ez sem ösztönözte őket a részvételre. Az elutasítások aránya és hangneme egyaránt különbözött aszerint is, hogy Budapesten vagy vidéken próbálkoztak a kérdezők. A vidéki kulturális intézmények vezetői kifejezetten készségesnek bizonyultak. N. véleménye szerint a kutatásban való részvételt a munkájukhoz kapcsolódó feladatnak fogták fel,

és mint ilyet, kötelességszerűen vállalták. „Pesten” a vezetők hozzáállása ettől eltérőnek bizonyult: nem egyszer történt durva hangnemű elutasítás, vagy a kérdező odarendelése, majd mégis elküldése.

Az elutasítás indokai az egyszerű „nem ér rá” vagy „nem érdekli”-tól a legváltozatosabb, néha meghökkentő esetekig terjedtek. Az egyik kulturális elit-tag a felkérőlevél nem egészen friss keltezéséből (amelyet az okozott, hogy a több száz válaszadó megkeresése időbe telt az adatfelvevő cégnek) azt a következtetést vonta le, hogy őt bizonyára csak „sokadik körben, mások helyett” kerestük meg, ami a megbecsülés hiányára vall. Míg több alany is megjegyezte, jólesik neki, hogy „ezek szerint az elithez tartozik”, voltak megkeresettek, akik kétségeiket fejezték ki, hogy ők valóban az elit tagjai-e. Őket persze többnyire meg lehetett győzni, volt azonban kulturális tekintély szempontjából kifejezetten az ultraelithez tartozó alany, aki magát az elit kutatás koncepcióját kérdőjelezte meg, hosszabb, H.-hoz intézett levélben fejtve ki az elit fogalmával szemben érzett elvi ellenszenvét. Mások az anonimitás miatt aggódtak: egy szintén ultraelit-tag gondosan elolvasta egy korábbi tanulmányomat, amelyet szakmai referenciaként csatoltunk a felkéréshez, és kétségek merültek fel benne amiatt, hogy az abban szereplő anonim módon idézett egyik interjú-alany némi utánajárással esetleg beazonosítható. Egy irodalmár az egyszerű „nincs kedvem” helyett egy rendkívül szórakoztató, irodalmi értékkel bíró rövid történetet talált (ki) kifogásként, amelyet azonban itt az anonimitás megszegése nélkül nem idézhetünk. Többször előfordult ugyanakkor, hogy bár a hivatalos céges megkeresésre elutasítás volt a válasz, az elit-tagok H. másodszori, már személyes megkeresésére „csak az ő kedvéért” vállalkoztak az interjúra, így ő az adatfelvételi folyamatban fontos közvetítő személlyé vált. Néhány esetben az elit-tagok kérésére N.-nek személyesen kellett felvennie a kérdőívet.

Az ultraelit (amely a mi esetünkben a legnagyobb tekintélyű kulturális szereplőket, azaz a reputációs elitet jelentette) bevonása, amit a szakirodalom speciális nehézségként tárgyal, a közvetítő személy személyes kapcsolathálóján keresztül sikeresen megtörtént. Természetesen a reputációs elitből is voltak, akik nem vállalták az interjút. Leggyakrabban időhiányra hivatkoztak, mivel az ultraelit egyes tagjai az év nagy részét külföldi munkákkal töltik. Az egyik legtektintélyesebb elit-taggal 4-5 hónapig tartott megszervezni a végül sikeres interjút. Egy másikuk egy decemberi nap délutánját jelölte meg mint első szabad időpontot az interjúra – a júniusi megkereséskor. Hogy ezt nem burkolt elutasításnak szánta, arra utal, hogy még a felesége telefonszámát is megadta, hogy a megadott decemberi napon majd őt kell hívnia a kérdezőnek a pontos kezdési időpontért. Mindez az interjúszerzési nehézség az adatfelvétel jelentős időbeli elhúzóadását eredményezte: összesen 8 hónapig, 2018 januártól szeptemberig tartott, ami egy átlagos hasonló nagyságú lakossági adatfelvétel többszörösét jelenti.

Problémát jelentett a defenzív elit megjelenése is, ami a média-almintát csaknem elrontotta. Az előző, 2009-es adatfelvételi hullám óta ugyanis a print napilapok, a megyei lapok kivételével nagyrészt megszűntek. Az egységesen a Mediaworks vállalat által tulajdonolt megyei lapok főszerkesztői pedig egységesen bizonyultak elérhetetlennek a kutatás számára. Az almintát ezért online lapok főszerkesztőivel kellett feltölteni. Ez a szisztematikus elutasítás tehát valamelyest bizonyosan torzította a mintát (szerencsére nem népes, 8 fős csoportról van szó). Ugyanakkor, előzetes félelmeimmel szemben az állami kulturális intézmények vezetői nem viselkedtek nagy arányban defenzív módon. Egy intézményvezető válaszolta csak óvatosan a megkeresésünkre, hogy először kérjünk engedélyt a kulturális államtitkártól. Azzal a feltétellel viszont almintától függetlenül többször éltek az alanyok, hogy csak akkor válaszolnak, ha a kérdőívben „nincs politika”.

A defenzivitás és a pozicionalitás problémája a kutatás kvalitatív részében, tehát az író-interjúknál is előkerült: eleve végig kellett gondolnom, melyik interjúalanynak érdemes a felkéréssel linkeket is küldenem korábbi kutatásaim sajtóvisszhangjáról, és kik azok, akiknél inkább kontraproduktív lenne olyan médiumokban való megjelenéssel büszkélkedni, amelyekkel ők valószínűleg kevésbé szimpatizálnak. Az irodalmi élet kormányzathoz közel álló, szervezeti csúcspozícióban lévő szereplőit (akikről az interjúkban rengeteg szó esett pro és kontra, ezért mindenképpen szerettem volna őket a hálódba bevonni) eleve úgy kerestem meg, hogy egy közvetítő személyre legalább referenciaként hivatkozhasak. De hiába hivatkoztam közös ismerős kollégára, vagy akár egy esetben többszörös családi ismeretségre, nem sikerült az irodalmi élet „erős embereivel” interjút készítenem, ami az egyébként könnyen gurítható hálóadás mintában szisztematikus nemválaszolási torzítást okozott.

4. AZ INTERJÚSZITUÁCIÓ PROBLÉMÁI

Az elit a nehezen elérhető társadalmi csoportok között speciális helyzetű a tekintetben, hogy az egyéb interjúk kutatási helyzetek nagy részével ellentétben (Kvale, 1996) ebben az esetben a hatalmi egyensúly az *alany javára* billen (Richards, 1996; Cunningham-Sabot, 1999). Az elittag társadalmi státusza szerint előnyben van a kérdezővel szemben, ráadásul a válaszadással is ő tesz szíveséget a kutatónak (Rivera–Kozyreva–Sarovskii, 2002; Mikecz, 2012). Ezen előnyeire támaszkodva megkísérelheti irányítani az interjúszituációt (Burnham–Lutz–Grant 2008; Morris, 2009). Ezt a fennálló egyenlőtlenséget még súlyosbíthatja a nemi és életkorbeli különbség az elittag és a kérdező között (Stephens, 2007; Boucher, 2017). Ez a probléma igazán élesen a kvalitatív kutatások esetében merül fel, ahol a kérdezőtől többek között magabiztosság, professzionális imidzs és felkészültség kívántatik meg a hatalmi egyenlőtlenség balanszí-

rozására (Lilleker, 2003; Mikecz, 2012). Az interjúra előzetes desk research-el való felkészülés, valamint a pilot kérdezés technikái is segíthetik a kutatót (Harvey, 2010; Mikecz, 2012; Rodríguez-Teruel–Dalo, 2017). Az interjúk sikeres lebonyolításához szükséges továbbá a kérdező flexibilitása, azaz a félig strukturált interjúk esetében készség az eltérésre az eredeti vezérfonaltól, ami azonban mind az érvényesség, mind a megbízhatóság szempontjából kihívást jelent (Berry, 2002).

A legnagyobb kihívás az interjúszituációban tehát a pozicionalitás, azaz a kutató és az alany közötti viszony, amely állandó reflexiót igényel (Herod, 1999; Welch et al., 2002; Harvey, 2010; Petkov–Kaoullas, 2016). Leggyakrabban az *insider/outsider* megkülönböztetés a hangsúlyos, azaz, hogy a kutató rendelkezik-e valamilyen, a kutatás szempontjából releváns közös tulajdonsággal az elittagokkal, ami megkönnyíti számára az adatgyűjtést (Morris, 2009; Harvey, 2010). A legtöbb módszertani cikk (Herod, 1999; Welch et al., 2002) az „informált kívülálló” pozícióját tartja a leginkább hatékonynak, mint olyasvalakiét, aki az elit percepciója szerint semleges, de van valamelyes rálátása az elitben zajló folyamatokra. A kívülálló és a bennfentes ugyanakkor nem diszkrét kategóriák, inkább egy kontinuumként képzelhetők el, amin a kutató pozíciója a kutatás közben is változhat (Mikecz, 2012). Az egyik leginkább érdekes esettanulmány a pozicionalitás kapcsán egy véletlen természetes kísérletet ír le, ahol egy francia város önkormányzatának elitjével nagyjából azonos időben próbált interjúkutatást készíteni a helyi egyetem kutatónője, illetve egy amerikai kutató. Az elit igen kétarcúan viselkedett: az amerikai kutató külföldiként a helyi politikában teljesen kívülállónak, így egyben veszélytelennek minősült, következésképp készségességet tapasztalt, míg a francia kutatónak információkat adni potenciális politikai veszélyforrást jelentett, így előle elzárkóztak. Ugyanez a kutató ugyanebben a témában külföldön, outsiderként interjúzva jóval nagyobb nyitottságot tapasztalt (Cunningham–Sabot, 1999).

Kvantitatív elít kutatások esetében az interjúszituációban felmerülő problémákról jóval kevesebb szó esik. A *megfigyelési hibák* (például a kérdőív vagy a kódolás, feldolgozás hibái) nem rejtenek olyan speciális problémákat a nehezen elérhető csoportok esetén, mint a mintavétel szelekciós torzítása vagy az egység-nemválaszolás. Sőt, az elit számára a magas iskolázottság és a társadalmi státusz a kérdőív kérdéseinek sztemderd értelmezését inkább megkönnyíti, ami a hibát csökkentő tényező lehet (Stoop et al., 2010). A *nem megfigyelési hibák* közül a tétel-nemválaszolás (*item non-response*) az, amely a már megkezdett interjúhelyzethez kötődik: ez a fogalom ugyanis azt jelöli, amikor az alany bizonyos kérdésekre valamilyen okból nem válaszol. A surveyt használó kutatók tapasztalatból tudják, hogy különböző kultúrákban mik számítanak kényes kérdéseknek – klasszikus példa a jövedelem vagy a pártpreferencia (Stoop et al., 2010) –, de például Oroszországban az elit esetenként akár még sztemderd demográfiai kérdésektől is gyanakvóvá válik (Rivera–Kozyreva–

Sarovskii, 2002). Természetesen, ahogy az egység-nemválaszolásnál már tárgyaltuk, a tétel-nemválaszolás sem véletlenszerű. Különböző elitcsoportok különböző mértékben lehetnek gyanakvóak jövedelmüket, politikai nézeteiket vagy egyéb attitűdjeiket firtató kérdésekre.

Kvantitatív elitkutatások esetében – ha nem maga a kutató interjúzik – kulcskérdés a megfelelő kérdezők és módszer kiválasztása. Kulturális elitkutatásunkban a mérési hibát személyes (face-to-face) kérdezéssel és CAPI-, azaz laptopra programozott kérdőívvel igyekeztünk a lehető legalacsonyabban tartani. Kérdezőbiztosokként nem az adatfelvevő cég alaphálózatát, hanem egy, a vezetők által kiválasztott válogatott kérdezői csapatot alkalmaztak, akiket igyekeztünk felkészíteni az erősen egyenlőtlen interjúszituációból fakadó nehézségekre, így például arra, hogy a kulturális elit tagjai elvárják, hogy az interjúzók „képben legyenek” róluk, ezért olyan instrukciót adtunk, hogy a kérdezés előtt lehetőleg tájékozódjanak az alany munkásságáról az interneten. Még a kutatás egy korábbi hullámában történt meg az, hogy egy rendkívül ismert ultraelit-tag már rögtön az interjú elején gyakorlatilag kihajította a kérdezőt, aki feltette neki a kérdést, hol és mikor született. E tapasztalat alapján a kérdezőbiztosok tréningezésekor felhívtam rá a figyelmet, hogy ha úgy érzik, az alany elvár tőlük bizonyos ismereteket, a demográfiai kérdéseknél kérjenek elnézést, és hivatkozzanak a survey módszertanára, ami miatt mindenkinek fel kell tenniük ugyanazokat az evidens kérdéseket.

Mivel a kutatásnak ez már többedik hulláma, előzetes tudásunk volt arról, hogy az elit tagjai milyen kérdéseket tartanak kényesnek. A felmenők identitását (sváb, szlovák, zsidó, stb.) és az elittag vallásosságát firtató kérdéseket kihúztuk, mivel ezek már korábban érzékenységeket sértőnek bizonyultak. Az elittagok jövedelmére eleve nem voltunk kíváncsiak, a politikai attitűdök vizsgálatáról viszont nem szerettünk volna lemondani, ezért azokat, a bevett módszer szerint, a kérdőív végére hagytuk. Volt azonban néhány meglepő, de tanulságos eset, amikor általunk teljesen ártalmatlannak gondolt kérdés váltott ki tiltakozást – például a szabadidő eltöltési itemsorból a *Milyen gyakran találkozik a barátaival?* kérdés, amely mögött egy megkérdezettünk valamiféle összeesküvés utáni firtatást gyanított.¹⁰ Másokat, akik hátrányosabb társadalmi helyzetű családból származtak, a szüleik egykori kapcsolatrendszerére vonatkozó kérdés háborított fel, amely ezek szerint óvatosabb megfogalmazást vagy bővebb kérdezői felvezetést igényelt volna.

A tétel-nemválaszolás összességében nem okozott gondot (egyedül a pártpreferencia esetében érte el a 14,4 %-ot). A magasan iskolázott elittagoknak a bonyolultabb kérdések sem okoztak gondot. Egyedül az a kérdéssor bizonyult túlságosan nehéznek, amikor általuk nagyra tartott kulturális szereplők neveit kellett felsorolniuk, ez még az elittagoknak sem ment könnyen, sokan bosszankodtak, amiért hirtelen nem jutnak eszükbe nevek.

A kulturális elitkutatás egymást követő hullámaiban egyre rövidebb volt az a kérdőív-hossz, amit még elfogadhatónak éreztünk. 2001-ben csaknem másfél órás, 2009-ben 60 perces, 2018-ban pedig már csak 50 perces kérdőívvel dolgoztunk. Ez természetesen információvesztéssel járt, de inkább lemondunk az olyan témákról (mint például a kulturális elit jövedelme és vagyona), amelyek nem kapcsolódtak közvetlenül fő kutatási kérdéseinkhez, annak érdekében, hogy az interjúkat be tudjuk fejezni. Lakossági felmérések tapasztalatai alapján az egy órás terjedelem a face-to-face kérdezés esetén is erősen feszegeti az alanyok türelmének határait. Így az elit survey pilot kérdezései során ezt az időhatárt igyekeztünk mindenképp betartani. A tapasztalat aztán azt mutatta, hogy az elittagok, ha már egyszer beengedték a kérdezőt, nem kifogásolták a kérdőív hosszát.

Az elit speciális csoportnak mutatkozott abban is, ahogy a kérdőív kérdéseihez álltak. Az mindig is gondot okozott, hogy bár a felkérőlevél egyértelműen leszögezte a zárt kérdések – számítógéppel rögzített válaszok formáját, sokan egy-egy zárt kérdés kapcsán is szívesen kifejtették (volna) véleményüket, ami a kérdezővel való beszélgetésbe, és akár másfél-két órás interjúidőbe is torkollott. Az alanyok udvarias „visszaterelése” a teljesen strukturált kérdőív kérdéseihez nemegyszer komoly kérdezőbiztosi képességeket igényelt. Volt olyan alany, aki a kérdőív végén csalódottságát fejezte ki amiatt, hogy nem ilyen típusú interjút várt. Egy másik többször előforduló (a kutatók szakmai önértéket is próbára tevő) probléma volt, amikor egyes alanyok szakmai szemmel nézték a kérdőívet, és kritizálták a feltett kérdéseket. Egy esetben még az adatfelvevő intézethez is telefonált egy megkérdezett, azzal a kérdéssel, hogy valóban ez a jó nevű cég tesz fel ilyen „ócska” kérdéseket? A válaszolók többsége azonban kedves és figyelmes volt, N. elmondása szerint a kérdezők is élvezték, hogy kapcsolatba kerülhettek a kulturális elittel, és úgy érezték, hogy tanultak ebből az interjúból.

Az insider/outsider probléma érdekesen jelentkezett a kutatásban. A survey mintába a tudományos elit részeként saját kollégáim is belekerültek, akikkel a könnyebb bevonás kedvéért, és azért is, mert kutatásvezetőként meg akartam tapasztalni a kérdőív működését, személyesen vettem fel a kérdőívet. Alapvetően ez mindkét fél számára kellemes volt, de olyan szempontból nem bizonyult jó ötletnek, hogy bizonyos, magánéleti kérdéseket (például a hány kapcsolatból születtek a gyerekei kérdést) némileg feszengve tettem fel. Egy ismeretlen kérdezővel szemben ezek nem lettek volna különösebben kínos kérdések, de volt olyan ismerős kérdező, aki például a *„Jellemzően ki végzi a háztartásában az alábbi munkákat ... mosogatás?”* kérdés megválaszolására előtt az ironikus-mentegetőző „na, most bukom le” megjegyzést tette nekem. Hasonló reakciókról számolt be N. is a survey férfi résztvevőinek körében.

A kutatás kvalitatív, irodalmi elitet célzó részében jóval inkább kívülállóként vettem részt. Itt két problémával találtam szemben magam az interjúk

készítése során. Az egyik, hogy mint kiderült, meglehetősen sok információval kellett rendelkeznem az irodalmi közegről ahhoz, hogy a releváns kérdéseket fel tudjam tenni. Ez persze egyfelől nem speciálisan elitkutatási kérdés, minden terepen dolgozó kutató ismeri azt az érzést, hogy ha korábban birtokában lett volna az interjú kutatás közepén megszerzett információnak, az első interjúit egészen máshogy alakította volna. Az írók maguk egyébként bennfentességet nem vártak el, az informált kívülálló pozíciója jól működött. „Látom, maga mindent tud” – jegyezte meg egyikük elégedetten, amikor egy általa név nélkül mesélt történet szereplőit a korábbi alanyaimtól kapott információk alapján gond nélkül beazonosítottam. Valamelyes (laikus) irodalmi jártasságot azonban igényeltek; „Maga olvasó ember?” kérdezte egyikük. A bizalom megnyerésében és a beszélgetés gördülékennyé tételében egy-egy irodalmi utalás használata nagyon jól jött. A másik probléma a megosztott irodalmi életben való pozicionalitás problémája volt, amely komoly dilemmákat okozott. A semleges kívülálló szerepének fenntartása gyakorlatilag lehetetlennek bizonyult számomra, tekintve, hogy olykor már bizonyos kérdések feltétele is szinte állásfoglalásként hatott. A kortárs magyar irodalmi elit ugyanis tipikusan megosztott elit, amelyben kutatóként nem volt könnyű a szektárok között egyensúlyozni. Az interjúalanyok szóra bírása érdekében mindkét oldalon igyekeztem megértő-támogató hallgatóságnak mutatkozni, de ebben az erősen megosztott közegben etikai dilemmaként merült fel az, hogy interjúk után többször úgy éreztem, valamilyen módon mégis semlegebbnek kellett volna maradnom.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányomban megkíséreltem áttekinteni azokat a módszertani kihívásokat, amelyekkel kérdőíves, illetve interjú módszerrel végzett elitkutatás közben találkozhatunk. A felmerülő problémák közül kiemelkednek a mintavétel, a nemválaszolás és az interjúszituáció nehézségei, melyeket saját, *mixed methods* módszerű kutatásom segítségével illusztráltam. Az esettanulmány tanulságai mindazonáltal túlmutatnak a módszertani illusztráción, és szolgálnak néhány általánosabb tanulsággal is. Az elitdefiníció operacionalizálásának problémái erősen reflektálnak a kutatás társadalmi és politikai kontextusára. Könnyen belátható, hogy egy tisztán intézményi pozíción alapuló elitmeghatározás alapján végzett kutatás jelentős mértékben eltérő kutatási eredményekre jutna a magyar kulturális elit attitűdjeit illetően, mint a pozicionális/reputációs kombinált mintavétel. A kérdőíves elitkutatás felvételeinek hullámain végigkövethető egy másik fontos társadalmi változás is: az elit egyes csoportjainak növekvő elzárkózása, defenzív viselkedése. Végül, az interjúzást érzékelhetően nehezítette az elit megosztottsága, amelynek terében maguk a kutatást végző

személyek és intézmények is „pozicionálódnak”, ami a jövőbeli kutatási eredmények tekintetében is további reflexiót igényel.

Végül, a kutatás során tapasztalt kihívások nem csak az elitkutatás, hanem más nehezen elérhető társadalmi csoportok kutatásában is felmerülhetnek. Az alkalmazott megoldások a célcsoport gyanakvásának eloszlatására, mint például a közvetítő személy használata és a gondosan megválogatott és felkészített kérdezők, illetve az interjúszituáció során a pozicionalitás figyelembe vétele nem csak az elit, hanem a hátrányos helyzetű/illegális tevékenységet végző csoportok kutatásában is hasznosítható. Az esettanulmány további általánosítható tanulsága, hogy a mintavétel és válaszmegtagadás nehézségei miatt a nehezen elérhető csoportok kutatásának tervezésekor mindenképpen érdemes többlet idő- és költségfordítással kalkulálni.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a definíció különösebb problémák nélkül vihető át egy-egy szűkebb csoport elitjére is: például egy helyi elit definiálható úgy, hogy a helyi társadalmat érintő befolyással rendelkezik, hasonlóan egy-egy szakmai szféra elitje az adott szakmára nézve. Saját, kulturális elitelt foglalkozó kutatásaimban azokat tekintem az elit tagjainak, akik pozíciójuknál, vagy tekintélyük-nél fogva a kultúra alakítására nagy befolyással bírnak.
- ² Például cégbírósi nyilvános adatok (Stark–Vedres, 2012), képviselői életrajzok (Ilonszki, 2009) a választás.hu adatbázis (Mehring–Tóth, 2017) vagy az MTI-féle Magyar Közélet Kézikönyve (Kristóf, 2015)
- ³ Például az elit média-reprezentációjáról (Kovách–Kristóf, 2012; Sebők–Mészáros–Kis, 2018).
- ⁴ Például parlamenti képviselők életrajzai (Kostiuchenko 2012), elittagok együtt- említése újság-cikkekben (Hicks–Traag–Reinanda, 2015).
- ⁵ Cirkuláció és disszenzus a magyar kulturális elitben (NKFIH 124042). A kutatás célkitűzéséről, a fő kutatási kérdésekről ld.: <https://szociologia.tk.mta.hu/cirkulacio-es-disszenzus-a-magyar-kulturalis-elitben>
- ⁶ Hoffmann–Lange arra is felhívja a figyelmet, hogy a három alapszám más-más eredményt fog hozni az elit belső struktúráját illetően: míg a reputációs definíció egy kisebb és zártabb hatalmi elitet, addig a másik kettő egy nagyobb, plurálisabb elitet konstruál (Hoffmann–Lange, 2017).
- ⁷ Mint később látni fogjuk, a nemválaszolás másik típusa, a tétel-nemválaszolás (item non-response) is előfordul, ezt azonban az interjúszituáció belüli problémáknál fogom tárgyalni.
- ⁸ Kovách Imre kutatásvezető szóbeli közlése.
- ⁹ Egy politikai elitet kutató kolléga néhány éve, kérdésemre, hogy hogyan tudja rávenni a parlamenti képviselőket kérdőív kitöltésére, így válaszolt: „Keresztbefekszünk előttük a képviselőház folyosóján.”
- ¹⁰ A felháborodás kontextusát itt egyébként a Figyelő című lapban az adatfelvétel idején megjelent, akadémiai kutatókat negatív kontextusban listázó cikkek adták: <https://figyelo.hu/bevanderlas->

homoszexuálisok-jogai-es-gendertudomany--ezek-foglalkoztatjak-leginkabb-az-mta-munkatarsait- ; <https://figyelo.hu/itt-a-vegleges-lista>

IRODALOM

- Abbink, J.–Salverda, T. (szerk.) (2012): *The Anthropology of Elites: Power, Culture, and the Complexities of Distinction*. New York, Palgrave Macmillan.
- Aberbach, J. D.–Rockman, B. A. (2002): Conducting and Coding Elite Interviews. *Political Science & Politics*, 35 (4), 673–676. <http://dx.doi.org/10.1017/S1049096502001142>.
- Balogh A.–Simon D. (é.n.): *Nehezen körülhatárolható társadalmi csoportok kutatása*. ELTE TÁTK. Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_18_Balogh_Aniko-Simon_David_Nehezen_korulhatarolhato_tarsadalmi_csoportok_vizsgalata/adatok.html
- Bányai B. – Légmán A. (2011): Politikus életutak 1989 után. In Kovács I. (szerk.): *Elitek a válság körében*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet–Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Argumentum Kiadó, 285–314.
- Berry, J. M. (2002): Validity and Reliability Issues In Elite Interviewing. *Political Science & Politics*, 35 (4), 679–682. <http://dx.doi.org/10.1017/S1049096502001166>.
- Best, H. – Higley, J. (2010): *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. BRILL.
- Best, H.–Lengyel, G.–Verzichelli, L. (2012): *The Europe of Elites: A Study into the Europeaness of Europe's Political and Economic Elites*. Oxford, OUP.
- Bonevski, B.–Randell, M.–Paul, C.–Chapman, K.–Twyman, L.–Bryant, J.–Brozek, I.–Hughes, C. (2014): Reaching the hard-to-reach: a systematic review of strategies for improving health and medical research with socially disadvantaged groups. *BMC Medical Research Methodology*, 14, 42. <http://dx.doi.org/10.1186/1471-2288-14-42>.
- Boucher, A. (2017): Power in elite interviewing: Lessons from feminist studies for political science. *Women's Studies International Forum*, 62, 99–106. <http://dx.doi.org/10.1016/j.wsif.2017.05.003>.
- Burnham, P.–Lutz, K. G.–Grant, W. (2008): *Research Methods in Politics*. 1st edition. Basingstoke, Palgrave.
- Cunningham-Sabot, E. (1999): Dr Jekyll and Mr H(i)de: the contrasting face of elites at interview. *Geoforum*, Elsevier, 30 (4), 329–335.
- Csurgó B. – Kristóf L. – Légmán A. (2012): Politikus-narratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében. In: Boda, Z.–Körösényi, A. (szerk.): *Politikus-narratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet–Új Mandátum Kiadó, 152–183.
- Fenno, J. R. F. (2002): *Home Style: House Members in Their Districts*. Longman Classics edition. New York, Pearson.
- Goldstein, K. (2002): Getting in the Door: Sampling and Completing Elite Interviews. *Political Science and Politics*, 35 (4), 669–672.
- Harvey, W. S. (2010): Methodological Approaches for Interviewing Elites. *Geography Compass*, 4 (3), 193–205. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1749-8198.2009.00313.x>.

- Herod, A. (1999): Reflections on interviewing foreign elites: praxis, positionality, validity, and the cult of the insider. *Geoforum*, Elsevier, (30), 313–327.
- Hicks, J.–Traag, V.–Reinanda, R. (2015): Old Questions, New Techniques: A Research Note on the Computational Identification of Political Elites. *Comparative Sociology*, 14 (3), 386–401. <http://dx.doi.org/10.1163/15691330-12341347>.
- Higley, J.–Moore, G. (1981): Elite Integration in the United States and Australia. *The American Political Science Review*, 75 (3), 581–597. <http://dx.doi.org/10.2307/1960954>.
- Hoffmann-Lange, U. (2017): Methods of Elite Identification. In: Best, H.–Higley, J. (szerk.): *The Palgrave Handbook of Political Elites*. Palgrave Macmillan, 79–91.
- Ilonszki G. (2009): *Képviselők és képviselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kostiuchenko, T. (2012): Elite Continuity in Ukraine: When Networks Matter (?). *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 37 (2 (140)), 14–25.
- Kovács I.–Kristóf L. (2012): Elit és társadalmi integráció. In: Kovács I.–Dupcsik Cs.–P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest, Argumentum–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 30–44.
- Kristóf L. (2015): A politikai elit. In: Körösiényi A. (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris, 59–84.
- Kvale, S. (1996): *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, SAGE Publications, Inc.
- Lilleker, D. G. (2003): Interviewing the Political Elite: Navigating a Potential Minefield. *Politics*, 23 (3), 207–214. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9256.00198>.
- Marland, A.–Esselment, A. L. (2018): Negotiating with gatekeepers to get interviews with politicians: qualitative research recruitment in a digital media environment. *Qualitative Research*, 1468794118803022. <http://dx.doi.org/10.1177/1468794118803022>.
- Marpsat, M.–Razafindratsima, N. (2010): Survey Methods for Hard-to-Reach Populations: Introduction to the Special Issue. *Methodological Innovations Online*, 5 (2), 3–16. <http://dx.doi.org/10.4256/mio.2010.0014>.
- McEvoy, J. (2006): Elite Interviewing in a Divided Society: Lessons from Northern Ireland. *Politics*, 26 (3), 184–191. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9256.2006.00267.x>.
- Mehring-Tóth S. (2017): Képviselők és képviselőnők a helyi politikai elitben. *Politikatudományi Szemle*, 26 (3), 81–100.
- Mikecz, R. (2012): Interviewing Elites: Addressing Methodological Issues. *Qualitative Inquiry*, 18 (6), 482–493. <http://dx.doi.org/10.1177/1077800412442818>.
- Montgomery, J. M.–Cooper, A.–Reiter, J.–Guan, S. (2008): Nonresponse Bias on Dimensions of Political Activity Amongst Political Elites. *International Journal of Public Opinion Research*, 20 (4), 494–506. <http://dx.doi.org/10.1093/ijpor/edn041>.
- Morris, Z. S. (2009): The Truth about Interviewing Elites. *Politics*, 29 (3), 209–217. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9256.2009.01357.x>.
- Mosca, G. (1959): *Ruling Class*. New York, McGraw-Hill.
- Moyser, G.–Wagstaffe, M. (1987): *Research Methods for Elite Studies*. London–Boston, Harper Collins Publishers Ltd.

- Pareto, V. (1942): *The mind and society: A treatise on general sociology*. Livingston, A. (ed). Harcourt, Brace and Co.
- Petkov, M. P.–Kaoullas, L. G. (2016): Overcoming respondent resistance at elite interviews using an intermediary. *Qualitative Research*, 16 (4), 411–429. <http://dx.doi.org/10.1177/1468794115589646>.
- Putnam, R. D. (1976): *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Richards, D. (1996): Elite Interviewing: Approaches and Pitfalls. *Politics*, 16 (3), 199–204. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9256.1996.tb00039.x>.
- Rivera, S. W.–Kozyreva, P. M.–Sarovskii, E. G. (2002): Interviewing Political Elites: Lessons from Russia. *Political Science and Politics*, 35 (4), 683–688.
- Rodríguez-Teruel, J.–Dalo, J.–P. (2017): Surveying and Observing Political Elites. In: Best, H.–Higley, J.–Cotta, M.–Dalo, J.–P.–Hoffmann-Lange, U.–Pakulski, J.–Semenova, E. (szerk.): *The Palgrave Handbook of Political Elites*. London, Palgrave Macmillan, 93–114.
- Sebők Miklós–Mészáros Evelin–Kis György Márk (2018): A politikai elit médiareprezentációja a rendszerváltás után. Egy napilap-címlapokra épülő szövegbányászati elemzés. *Politikatudományi Szemle*, 27 (1), 91–112.
- Shaghghi, A.–Bhopal, R. S.–Sheikh, A. (2011): Approaches to Recruiting ‘Hard-To-Reach’ Populations into Research: A Review of the Literature. *Health Promotion Perspectives*, 1 (2), 86–94. <http://dx.doi.org/10.5681/hpp.2011.009>.
- Stark, D.–Vedres, B. (2012): Political Holes in the Economy The Business Network of Partisan Firms in Hungary. *American Sociological Review*, 77 (5), 700–722. <http://dx.doi.org/10.1177/0003122412453921>.
- Stephens, N. (2007): Collecting data from elites and ultra elites: telephone and face-to-face interviews with macroeconomists. *Qualitative Research*, 7 (2), 203–216. <http://dx.doi.org/10.1177/1468794107076020>.
- Stoop, I. A. L.–Billiet, J.–Koch, A.–Fitzgerald, R. (2010): *Improving Survey Response: Lessons Learned from the European Social Survey*. John Wiley & Sons.
- Szelényi, S.–Szelényi, I.–Kovács, I. (1995): The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy. *Theory and Society*, 24 (5), 697–722.
- Tansey, O. (2009): Process Tracing and Elite Interviewing: A Case for Non-probability Sampling. In: Pickel, S.–Pickel, G.–Lauth, H.–J.–Jahn, D. (szerk.): *Methoden der vergleichenden Politik- und Sozialwissenschaft: Neue Entwicklungen und Anwendungen*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 481–496.
- Welch, C.–Marschan-Piekkari, R.–Penttinen, H.–Tahvanainen, M. (2002): Corporate elites as informants in qualitative international business research. *International Business Review*, 11 (5), 611–628. [http://dx.doi.org/10.1016/S0969-5931\(02\)00039-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0969-5931(02)00039-2).
- Woods, M. (1998): Rethinking Elites: Networks, Space, and Local Politics. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 30 (12), 2101–2119. <http://dx.doi.org/10.1068/a302101>.
- Zuckerman, H. (1995): *Scientific Elite: Nobel Laureates in the United States*. Reprint edition. New Brunswick, Transaction Publishers.